

**K REEMIGRACI A REPATRIACI ČECHŮ A SLOVÁKŮ
ZE SPOJENÝCH STÁTŮ A RUSKA PO VELKÉ VÁLCE?***

JAROSLAV VACULÍK

Creation of independent Czechoslovakia in 1918 represented a dilemma for foreign Czechs and Slovaks – to return to the old homeland or to remain abroad. After the First World War rose among the foreign expatriates, not only in Central, East and Southeastern Europe, but also in the USA, mood for re-emigration. In parallel was carried out the repatriation of persons who during the war found themselves outside the Czech Lands and Slovakia, especially the prisoners of the former Austro-Hungarian army and members of the Czechoslovak Legion. The most interested in re-emigration were countrymen in Germany and Austria, which were, as the defeated states, in bad economic situation. Similar situation occurred in Russia, where after the Bolshevik coup in November 1917 civil war broke out.

Key words: After Great War; Czechs and Slovaks Abroad; re-emigration; repatriation.

Vznik samostatné ČSR v roce 1918 znamenal pro zahraniční Čechy a Slováky dilema – vrátit se do staré vlasti, nebo zůstat v cizině. Po skončení první světové války se zvedla mezi zahraničními krajaney nejen ve střední, východní a jihovýchodní Evropě, ale i ve Spojených státech nálada pro reemigraci. Paralelně probíhala repatriace osob, které se za války ocitly za hranicemi českých zemí a Slovenska, zejména zajatců z bývalé rakousko-uherské armády a příslušníků československých legií. Největší zájem o reemigraci byl u krajanů v Německu a Rakousku, které byly, jako poražené státy, ve špatné ekonomické situaci. Podobná situace byla v Rusku, kde po bolševickém převratu v listopadu 1917 vypukla občanská válka.

ČSR přitahovala krajaney svou ekonomickou stabilitou. Pro vracející se ale bylo nutno zajistit vhodné životní podmínky a pracovní příležitosti.¹ Volná půda měla být zajištěna připravovanou pozemkovou reformou. Ta měla umožnit také návrat potomků českých náboženských exulantů z 18. století. Pozdější přednosta Státního úřadu statistického dr. Jan Auerhan předpokládal reemigraci až 20 000 exulantů, ve skutečnosti se vrátilo do roku 1926 z polského Zelova jen 646 osob. Ještě v prosinci 1928 vyhlášoval Československý ústav zahraniční, že „*chceme též napomáhati přesídlování našich krajanů do vlasti a doporučujeme jim proto, aby nám sdělovali takový svůj úmysl, nemají-li ve vlasti přímých pomocníků a chtěli by se doma zakoupiti, věnovati se obchodu, výrobě, živnosti, zemědělství apod. Zamýšlíme pracovati k tomu, aby byl jejich návrat připraven i z hlediska národního a státního. Naši veřejnost prosíme, aby nám byla v tom stejné nápomocna, neboť jen tak se nám může dílo dařiti*“.²

V nástupnických státech Rakousko-Uherska se krajané museli rozhodnout, jaké občanství si ponechají. Rakouští Češi volili mezi rakouským a československým státním občanstvím, jihoslovanskí Slováci, pokud měli uherské občanství, získali jihoslovanskou příslušnost. Češi v Německu, pokud měli rakouskou příslušnost, se stali státními občany československými.

* Zpracováno s podporou projektu GAČR P 410/12/0142.

¹ KOŘALKA, J. – KOŘALKOVÁ, K.: *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. let 20. století*. Češi v cizině, 1993, sv. 7, s. 42.

² Cit. dle tamtéž, s. 43.

Největší možnosti pro poválečnou reemigraci a repatriaci měly vzniknout na Slovensku, kde mělo být díky pozemkové reformě odstraněno výsadní postavení německých a maďarských velkostatkářů. Většina přidělené půdy připadla Slovákům a slovenským Maďarům (70 %), zbytek Čechům a Moravanům (29 %).³ Do toho jsou započítáni i čeští a slovenští reemigranti ze Spojených států, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Ruska, Maďarska a Polska. Slovenští reemigranti se dožadovali půdy ve svých rodných vesnicích, což ale pro velký zájem místního obyvatelstva o půdu nebylo reálné. Státní pozemkový úřad doporučoval osídlování zabraných velkostatků, kde byly zřizovány nové kolonie. Ty se ovšem nacházely v etnicky maďarském pohraničí na jižním Slovensku a na jižní Podkarpatské Rusi. Vedle státní kolonizace probíhala i soukromá, v rámci níž si uchazeči kupovali půdu přímo od velkostatkářů. Státní kolonizace byla zcela řízena Státním pozemkovým úřadem, který také zahájil výstavbu domků pro nové kolonisty. Reemigranti se v maďarském prostředí setkávali s nevraživostí místního obyvatelstva. Noví kolonisté mnohdy nezvládali hospodaření v nových podmínkách a měli problémy s realizací své produkce na přesyceném místním trhu, odtrženém kvůli špatným komunikacím od městských center. Kolonista potřeboval ke stavbě budov a pořízení hospodářského inventáře 100 000 korun, které obvykle získával bankovním úvěrem. Za půdu musel složit zálohu 20 000 korun. Celkem vzniklo na jižním Slovensku 55 státních kolonií a 11 na Podkarpatské Rusi, kde se mimo Slováků, Čechů a Moravanů usazovali i zahraniční krajané.

a) Spojené státy americké

Největší zájem o návrat na Slovensko měli Slováci ze Spojených států. Ti, na rozdíl od Čechů, emigrovali do Ameriky jen na omezenou dobu, rodinu většinou ponechávali na Slovensku a poté, kdy si našetřili dostatek finančních prostředků, se vraceli zpět. V důsledku války byly možnosti návratu omezené, a proto po ní počet slovenských reemigrantů ze Spojených států podstatně převyšuje množství Čechů, kteří se z nich vraceli.

Původní odhad 100 000 Čechů a Slováků vracejících se ze Spojených států byl vyšší než pozdější skutečnost. Ministr s plnou mocí pro správu Slovenska dr. Ivan Dérér si uvědomoval, že američtí krajané, zvyklí na určitý životní standard, mohou být po návratu do staré vlasti zklamáni: „Amerikáni se nebudou umět vrátit do válkou rozháraných poměrů, že se zklamou, utrpí hmotnou a mravní škodu a připíší to na vrub vzniku ČSR.“⁴ Ministr vycházel ze skutečnosti, že američtí Slováci tvořili vždy nejspokřívenější část národa a po příchodu na Slovensko představují kapitálově silné jedince se světovým rozhledem. Proto viděl jako reálné jejich uplatnění v obchodě a průmyslu, které byly dosud na Slovensku v rukou Neslováků, tj. Židů, Maďarů a Němců. Doporučoval, aby se spokojili se slušným menším výdělkem. Upozorňoval na chybějící zpracovatelský průmysl. Slovensko např. nemohlo vyhovět francouzské objednávce na 100 000 kusů nábytku pro válkou zpuštěnou oblastí severovýchodní Francie a pouze dodávalo dřevo vídeňským nábytkářským továrnám. Proto američtí Slováci založili dřevozpracující společnost American Slovaks Woodworking Corporation. Každý odborník – stolař, tesař, řezbář, dřevorubec – si mohl zakoupit několik pádesátidolarových podílů.⁵

Poválečné poměry nepřály ani dopravě zásilek z USA do ČSR. Příbuzní amerických Slováků si stěžovali, že po osmi měsících neodrželi odeslané balíky se šatstvem a potravinami. Žena z Liptova psala: „Moje děti jsou bosé, nahé, hladové a můj muž už minulý červen poslal mně

³ PROCHÁZKOVÁ, J.: *Čeští kolonisté na Slovensku v období první ČSR na příkladu kolonie Süilly (Šulany)*. Český lid 99, 2012, č. 2, s. 175.

⁴ Americký Slovák 1, 1920, č. 1, s. 2.

⁵ Tamtéž, s. 8.

z Ameriky trochu slaniny, plátna a pár bot, ale ještě jsem je nedostala.“⁶ Podle tajemníka bratislavské odbočky Československého Červeného kříže (ČSČK) Jozefa Wiednera byly příčinami dlouhá stávka námořníků v New Yorku, poté obdobná stávka v Hamburku, pomalá doprava zásilek přes Německo a dokonce potopení dvou lodí s americkými zásilkami. Větší množství zásilek se nacházelo v skladištích v Děčíně a v Praze-Holešovicích. Průměrná délka dopravy zásilek z USA do ČSR trvala šest až osm měsíců. Řada zásilek byla ztracena, poškozena či vykradena.⁷

Cestování z Ameriky po Evropě bylo po válce obtížné. Nejvíce krajanů se dopravovalo tzv. emigračním vlakem z Boulogne sur Mar a z Le Havru přes Švýcarsko do Prahy nebo Vídně. Kromě jízdného museli platit sedm dolarů na uhlí a dále za potvrzení pasů ve Francii, Švýcarsku a Rakousku. Cesta trvala dlouho – někde čekali až tři dny. Pohodlně se necestovalo ani přes Německo, a to vzhledem k nedostatku potravin.⁸

Během obtížné cesty vlakem přes Paříž, Curych, Linec, Vídeň do Břeclavi museli několikrát přesehat, trávit jeden až tři dny v hotelu, všude měnit peníze, přičemž za jídlo v restauraci po nich chtěli jen dolary. Neuměli se domluvit, čehož využívali nosiči zavazadel. Divili se, že v Břeclavi museli platit clo „Čechům“, zatímco ve Francii po nich nic nechtěli. Vezli s sebou tucty vlněných šatů a bot, které podléhaly clu. V Bratislavě je okrádali číšníci. Ve vlaku domů viděli jen Židy, slyšeli jen němčinu a maďarštinu. Ani doma už to nebylo jako před deseti lety, vše se jim zdálo malé, všude byl nedostatek zboží. Ceny domů, které chtěli koupit, byly uměle nadsazeny, za dům v hodnotě 6 000 Kč po nich chtěli 100 000 Kč. Američtí krajané hodnotili vše dle amerických měřítek: „Slovák z Ameriky by rád koupil hned, zaplatil hned, usadil se hned, zařídil se po svém [podtrženo v originále].“⁹ Dokonce ani Ignác Gessay, zástupce Slovenské ligy v Americe, která pro pomoc reemigrantům zřídila v Bratislavě kancelář, za dva měsíce nedostal byt pro sebe a rodinu a byl nucen bydlet v jednom pokoji v hotelu. Kladl si otázku: „*Za kolik let Bratislava stane se českoslovenštější, než je?*“¹⁰ Uváděl, že Slovensko je možné obchodně a hospodářsky zvelebit jen za pomoci amerických Slováků, neboť pány na Slovensku byli, podle jeho názoru, Židé, kteří měli v rukách obchod a průmysl a hodně prominentních Slováků s nimi uzavíralo dohody. Podle Gessaye „*poměry na Slovensku nejsou takové, aby zabezpečily spokojenost pro každého z Ameriky se vrátivšího Slováka. Každý učiní nejlépe, když ještě zůstane v Americe*“.¹¹ Doporučoval, aby se ti, kteří chtěli na Slovensku podnikat, zorganizovali do společnosti se značným kapitálem. Zástupci amerických Slováků se měli hlásit v kanceláři Slovenské ligy v Bratislavě, která je spojila s místními experty. Mnozí však jednali na vlastní pěst. Pobuřovalo je, že úřady nehleděly na jejich legitimace Slovenské ligy v Americe a potvrzení o tom, kolik dolarů věnovali na československý odboj. Nikdo jim nechtěl prodat půdu, vyřízení žádosti o úřednické místo trvalo několik měsíců. Díky drahotě se dovezené finanční prostředky tenčily. Začínali litovat, že se vydali do ČSR, vraceli se zpátky do Ameriky, aby začali tam, kde byli před 10–15 lety:¹² „*Vlast stala se jim vysněným rájem, ideální představou. Holá skutečnost je úplně jiná, všechny mravní a hmotné hodnoty zničila válka.*“¹³

Hlavní redaktor *Amerického Slováka* dr. Pavol Blaho požadoval, aby při rozdělování půdy bylo pamatováno i na Slováky v cizině, neboť příčinou vystěhovalectví bylo nepříznivé rozdě-

⁶ Tamtéž, s. 10.

⁷ Americký Slovák 1, 1920, č. 3–4, s. 13.

⁸ Americký Slovák 1, 1920, č. 2, s. 6.

⁹ Tamtéž, s. 4–5.

¹⁰ Tamtéž, s. 12.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž, s. 9.

¹³ Tamtéž, s. 3.

lení půdy na Slovensku. Slovenští poslanci prosadili, že v přidělovém zákoně bylo pamatováno též na reemigranty. Státní pozemkový úřad měl zřídit zvláštní oddělení, které by bylo pověřeno akcí spojenou s návratem amerických Slováků.¹⁴

K hospodářskému povznesení Slovenska chtěla přispět také Slovenská liga v Americe. Kancelář Slovenské ligy v Bratislavě navštěvovala řada krajanů, kteří hledali pomoc při řešení svých problémů. Přitom kancelář neměla k dispozici dům, kde by mohli přespat, aby přes noc neseseděli na nádraží.¹⁵

Proti reemigrantům se stavěly celé vesnice: „*Nahrabal si v Americe groše a nyní přišel nás zde utiskovat.*“¹⁶ Proti americkým krajanům podněcovali vesničany maďarští notáři, protože přinesli nejen dolary, ale i republikánského ducha a sebevědomí. Notáři odmítali vydávat reemigrantům předepsaná úřední osvědčení, aby je vyštvali. Brali jim pasy, aby nemohli v ČSR obchodovat. Maďarony nebyli vítáni ani legionáři, protože byli národně uvědomělí.

Někteří reemigranti s hořkostí odcházeli, jiným se podařilo založit nové podniky, které se ale potýkaly s problémy. Americko-slovenská dřevozpracující společnost v Novém Městě nad Váhom měla zaměstnávat dva tisíce dělníků, ale vzhledem k nedostatku objednávek pracovalo jen 200 dělníků a továrna nebyla rentabilní.¹⁷ V témže městě vzniklo Americko-slovenské krejčovské družstvo. V Rovném v Trenčianské župě začali stavět továrnu na konzervy a domácí kovové nádoby a na Myjavě cihelnu. Úspěšný byl truhlářský podnik Turčan v Turčianském Svätém Martině, stejně jako několik menších družstev.

Vedoucí kanceláře Slovenské ligy v Bratislavě Ignác Gessay psal o amerických Slovácích: „*Slovák, na kterého amerikanizace neměla ještě rozhodující vliv, přichází z Ameriky sem na své nedávno opuštěné malé hospodářství, ke své manželce a dětem. I mnozí, kteří mají v Americe rodiny, se vrací na osvobozené Slovensko, aby zde zajistili si stálý pobyt. Mnozí nenašli na Slovensku vřelého uvítání, které si v Americe představovali. Když se před válkou vrátil domů některý Američan, den, kdy se vrátil, byl svátkem pro celou vesnici [...]. Nově přibývší Američané slyší jen: „Dobře ti bylo během války v Americe a my jsme trpěli. Ani si neválčil, jen dolary sbíral, hodně dolarů.“ Neláska a závist. Hledí na něj jen jako na majitele dolarů.*“¹⁸ V obchodě museli krajané více platit, za dům trojnásobnou cenu, za hektar neobdělávané půdy 40 000 Kč, půl milionu korun za dům v ceně 150 000 Kč.

S průběhem pozemkové reformy nebyli američtí Slováci spokojeni. Chtěli mít podíl výlučně na těch velkostatkách, které se parcelovaly v jejich vesnicích. Ale zde, vzhledem k počtu petentů, dostávali jen malé podíly, nebo nic, protože v době přihlašovací lhůty byli ještě v USA. Proti se stavěli i místní obyvatelé. Někteří krajané se pokusili obchodovat, ale měli jen částečný úspěch vzhledem k silné židovské konkurenci. Přitom s sebou přinesli značné finanční obnosy.¹⁹

Podporu návratu krajanů požadoval od vlády na sjezdu zahraničních spolků generální tajemník Odborového sdružení československého Rudolf Tayerle. Vláda měla mj. zajistit nutné dopravní výhody a zabezpečit sociální nároky navrátilců.²⁰

Hlavní redaktor *Amerického Slovaka* psal 15. května 1920, že „*nesmí se stát, aby Slovák, který doveze 200 tisíc korun z Ameriky, nemohl se doma pohnout, aby si nemohl koupit obchod, hostinec, hospodářský dvůr. Aby úřady nešly na ruku [...].*“²¹ Stěžoval si, že americkým Slovákům

¹⁴ Tamtéž, s. 4.

¹⁵ Tamtéž, s. 8.

¹⁶ *Americký Slovák* 2, 1921, č. 9–13, s. 3–4.

¹⁷ *Čechoslovák* 2, 1922, č. 3–4, s. 76–77.

¹⁸ *Čechoslovák* 2, 1922, č. 1–2, s. 32–33.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ *Český vystěhovalec* 15, 1919, č. 2, s. 1.

radí Židé, bývalí maďaróni, jen ne dobří Slováci. V důsledku těchto rad americký krajan koupil za 400 000 Kč prázdný zámek, jiný velkou továrnu, kde funkční byl jen komín.

S cílem pomoci reemigrační akci byla vytvořena Slovensko-americká pozemková, obchodní a průmyslová společnost s kapitálem 20 milionů Kč. Pro reemigranty měly být zajištěny pozemky, postaveny byty, obchodní a průmyslové budovy, především v národnostně smíšených oblastech Slovenska. Činnost společnosti byla nezisková a čistě patriotická. Bylo vydáno 40 000 kusů akcií na jméno v hodnotě 500 Kč. Každý si mohl koupit maximálně 25 akcií. Společnost kupovala majetky od obcí a Neslováků, aby je prodávala americkým Slovákům. Celý zisk měl být rozdělen mezi akcionáře. Členové Slovenské ligy v Americe obdrželi výhody. Vláda měla v Bratislavě zřídit repatriační úřadovnu a Společnost jí měla pomáhat.²²

Dne 25. srpna 1920 američtí Slováci shromáždění v Považské Bystrici přijali rezoluci, ve které uváděli: „*My američtí Slováci zanechali jsme naše farmy. Hovořilo se, že bude brzo pozemková reforma. Proto jsme spěchali z Ameriky. Příchod nás zklamal. S pozemkovou reformou se nic nestalo [...]. Většina obchodů, průmyslu a zemědělství je v nepřátelských rukách. Žádáme pozemkovou reformu, neb se vrátíme.*“²³

Závažným činitelem v reemigračním pohybu se měl stát dvojdomek stavitele Dušana Jurkoviče. Vzhledem k palčivé bytové nouzi na Slovensku se komplikoval návrat krajanů z Království SHS, Maďarska, Rakouska a ze Spojených států. Reemigranti mohli buď za značné prostředky stavět, nebo si pronajmout pokoj a čekat několik měsíců na přidělení bytu. Jurkovič navrhoval stavět nouzové rodinné dvojdomky, základ z betonu, na něm řada cihel a na ní dřevěné konstrukce z desek a latí. Touto metodou mohl být za dva dny postaven celý dům pro dvě rodiny.²⁴

Američtí krajané doporučovali, aby ti, kteří se chtěli vrátit do staré vlasti, měli od národních organizací potvrzení, že za války v USA konali své vlastenecké povinnosti. Např. Josef Kovář z Bostonu si stěžoval: „*Je jich mnoho, kteří zradili naši věc, buďto přímo, nebo nepřímo, a chystají se po válce do Čech.*“²⁵

Přistěhovalci vlastnili průměrně několik tisíc dolarů, ale někteří až 25 000. Mezi reemigranty byli i mladí svobodní lidé s 2 000 dolary.²⁶

Jedním směrem podnikatelských aktivit amerických Slováků byla také elektrifikace. Cílem bylo zavést elektřinu do podniků a obcí a na pravém břehu Váhu postavit elektrickou dráhu.²⁷

Zahraniční Slováci nenacházeli po vstupu na území ČSR okamžitě dostatečný počet vhodných objektů, které by mohli za přiměřenou cenu zakoupit. Pozemky a dílny byly předraženy. Reemigranti se stávali obětí rafinovaných podvodníků. Mnozí se, znechuceni poměry, vraceli za oceán. Ti, kteří za vysokou cenu zakoupili nějaký objekt, se setkávali s nepochopením, nedůvěrou, lhostejností, závistí, odporem a hněvem, především z německé a maďarské strany.²⁸

Američtí krajané odcházeli plni zklamání a rozhořčení. Přitom Slovensko krajany potřebovalo, aby stáli v čele hospodářského pohybu. Měli přispět k nacionalizaci půdy, průmyslu, obchodu a dolů. Někteří američtí krajané vkládali své úspory do slovenských peněžních ústavů, kupovali akcie, zakládali podniky, kupovali půdu, lesy, otevírali obchody. Mohutnělá Tatra ban-

²¹ Americký Slovák 1, 1920, č. 1, s. 1.

²² Americký Slovák 1, 1920, č. 2, s. 1.

²³ Americký Slovák 1, 1920, č. 5, s. 15–16.

²⁴ Americký Slovák 1, 1920, č. 3–4, s. 21.

²⁵ Naše zahraničí 1, 1920, č. 2, s. 145.

²⁶ Český vystěhovalec 16, 1920, č. 16, s. 3.

²⁷ Americký Slovák 1, 1920, č. 5, s. 15.

²⁸ Americký Slovák 2, 1921, č. 9–10, s. 2.

ka v Turčianském Svätém Martině, vznikla Hospodářská banka v Bratislavě. Američtí krajané věnovali Matici slovenské tiskárnu.²⁹

Časopis *Americký Slovák* si posteskl, že „v židech je více podnikavosti než u amerických Slováků“. Židé získali přes tisíc licencí na krčmy a trafiky, zatímco američtí Slováci sotva 300.³⁰ Uváděl, že každý krajan z Ameriky se musí přeorientovat a nehladat na Slovensku to, co tam nebylo – vodovod, elektřinu, tramvaj či salony. Neměli se pouštět do podniků, které přesahovaly jejich vzdělanostní úroveň a hmotné síly. Někteří krajané se totiž začali vysmívat zdejším bohatším, ale skromnějším a rozumnějším spoluobčanům. Dávali si opravovat své domy, špatně investovali a za čtyři měsíce byli bez peněz.³¹

Podle Ignáce Gessaye se z Ameriky vrátili tisíce Slováků. Mnozí se ale neseťkali s úspěchem, vrátili se do Ameriky, kde je v důsledku velké nezaměstnanosti potkalo nové zklamání. Uváděl, že ve většině obcí panuje nálada namířená proti americkým Slovákům: „*Jak můžeš mít licenci, když jsi nebyl ve válce.*“³²

Američtí Slováci byli vyzýváni, aby do ČSR nevozili tabák, šatstvo, cukr, kávu, cigarety, hedvábí, boty, elektrické metly. Všechno bylo k dostání na Slovensku a krajané za přivážené věci zbytečně museli platit clo.³

Slováci z Ameriky se neradi usazovali na kolonizovaných velkostatkách na jižním Slovensku, neradi opouštěli své vesnice. Přitom na velkostatku v Dolných Žemberovciach (nyní Žemberovce) v Hontianské župě při silnici Levice–Šahy (11 km od Levic) někteří krajané dostali až 20 jiter půdy. Cena parcelovaných pozemků byla od 500 do 3 000 Kč za jitra. Ke slušné výživě potřeboval kolonista 20 jiter půdy, což obnášelo 50 000 Kč. Stavba domů, stodol a stájí stála 100 000 Kč. Dobytek a hospodářské stroje bylo možné zakoupit za 30 000 Kč. Celkem tedy kolonista potřeboval 180 000 Kč. Přitom stát podporoval novostavby obytných domů z 60 %.³⁴ Usadily se zde 44 rodiny amerických Slováků.

Druhou kolonií amerických Slováků se stal velkostatek hraběte Csákyho ve Staré Ďale (nyní Hurbanovo) v župě Komárno mezi Komárnem a Novými Zámky na rovině s prvotřídní černozemí.³⁵

Podle statistických údajů v době od 28. října 1918 do 1. ledna 1922 reemigrovalo z USA 68 877 Slováků a jen 4 815 Čechů. Ve stejné době se ale do USA vystěhovalo 16 718 Slováků a 41 374 Češi.³⁶ Reemigrantům účinně pomáhala kancelář Slovenské ligy v Bratislavě, bez jejichž účinných zásahů by stovky Slováků cestovaly zpátky do USA.³⁷

b) Rusko

Vedle reemigrace předválečných starousedlíků směrem na západ³⁸ probíhala také evakuace československých legií a občanů ČSR přes Vladivostok, a to už od ledna 1919, kdy na rozkaz ministra vojenství gen. Milana Rastislava Štefánika byli evakuováni invalidé a nemocní. Evakuací byl pověřen Evakuační úřad československého vojska na Rusi (EÚ), který byl zřízen

²⁹ *Americký Slovák* 1, 1920, č. 6–7, s. 5–6.

³⁰ *Americký Slovák* 2, 1921, č. 6–8, s. 14.

³¹ Tamtéž, s. 3.

³² Tamtéž, s. 1.

³³ *Americký Slovák* 2, 1921, č. 3–5, s. 23.

³⁴ Tamtéž, s. 12.

³⁵ *Americký Slovák* 2, 1921, č. 11–12, s. 15.

³⁶ Tamtéž, s. 16.

³⁷ Tamtéž, s. 11.

³⁸ Srov. VACULÍK, J.: *K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 1, s. 78–93.

nařízením náčelníka vojenské správy ministerstva vojenství ze 14. července 1919. V tomto úřadu se soustřeďovaly všechny akce týkající se převozu vojska a vojenského materiálu z Ruska do ČSR. Pečoval o dočasné ubytování vojsk ve Vladivostoku a na Dálném východě, staral se o dokumenty evakuovaných a o uspokojování všem potřeb repatriantů, včetně lékařské péče. V čele EÚ stál náčelník evakuace, podřízený vrchnímu veliteli československých vojsk gen. Maurici Janinovi. EÚ úřadoval ve Vladivostoku od srpna 1919 do září 1920, část personálu zůstala až do listopadu 1920, kdy odejel poslední transport.³⁹

Evakuační úřad Čechovojsk (zkratkové slovo používané pro československé legie) zahájil svou činnost se souhlasem vrchního velitele gen. Janina. V úřadu se soustředily všechny zprávy a data týkající se evakuace. Úřad tvořila oddělení zdravotní, evidenční, ubytovací, hospodářské a nalodňovací. Při příjezdu evakuovaných ze západu Sibíře evidenční důstojník zkontroloval dokumenty, zdravotní důstojník zdravotní stav, ubytovací důstojník ubikace a hospodářský důstojník jejich zaopatření. Při příjezdu lodi nalodňovací důstojník opatřil vše potřebné a byl veliteli transportu nápomocen při nalodňování. Evakuovaní byli v pravomoci velitele Dálného východu, ve Vladivostoku velitele posádky, na lodi velitele transportu. Evakuační úřad žádné přímé rozkazy nevydával, pouze návrhy příslušným vojenským a politickým úřadům. Náčelníkem evakuace (načevakem) byl plk. zdravotní služby dr. Raše.⁴⁰

Vedle Evakuačního úřadu působila Evakuační komise ve Vladivostoku, která měla za úkol obstarávat lodě, financovat je, starat se o plné využití lodního prostoru obstaráváním nákladu a zboží určeného k vývozu do ČSR a umísťovat náklad na cestě zpět. Komisi tvořili předseda a šest členů. Výkonnými orgány komise byly subkomise v místech, agenti komise, technický odbor a politické oddělení.⁴¹

Před zahájením repatriace vydal Evakuační úřad *Všeobecná pravidla pro plavbu na moři*, ve kterých varoval, že „od přílišného jídla a požívání alkoholu dostává se sluneční úpal“.⁴² Zakazoval pít nepřevařené vody a doporučoval konzumaci čerstvého masa, ovoce a zeleniny. Čerstvé potraviny, sladká voda a léky mohly být pořízeny v přístavech, kde lodi zastavovaly pro doplnění zásob uhlí.

Na dodržování pravidel pro evakuaci příslušníků československého vojska, jejich rodin a občanů ČSR ze Sibíře do vlasti měli dohlížet evakuační důstojníci. Za občany ČSR byli považováni jak kolonisté, kteří měli domovské právo v některé obci ČSR, tak zajatci z bývalé rakousko-uherské armády, kteří nevstoupili do svazku československých vojsk a podepsali prohlášení o československém občanství.⁴³

Repatriovaným vojákům bylo uloženo, aby se každý večer koupali a ráno a večer byli nějakou dobu nazí, „aby i kůže vyvětrala“.⁴⁴ Denně si měli mýt vlasy a dvakrát denně si čistit zuby. Ranní příprava měla trvat 21 minut, z toho čtyři minuty holení, šest minut mytí, jedna minuta čištění zubů, dvě minuty úprava nehtů, dvě minuty česání vlasů a šest minut oblékání.

Cesta vedla z Vladivostoku kolem Koreje, Číny, Indočíny, Siamu, Indie, Arábie, Malé Asie, Řecka a Dalmácie do Terstu. Lodě zastavovaly v Šanghaji, Hong-Kongu, Singapuru, Adenu a Port Saidu.⁴⁵

³⁹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VHA), f. Evakuační úřad, k. 4.

⁴⁰ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, dopis Evakuačního úřadu veliteli československého vojska na Dálném východě z 15. 7. 1919.

⁴¹ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, rozkaz zplnomocněnce vlády ČSR z 13. 8. 1919.

⁴² Tamtéž.

⁴³ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, Provizorní nařízení a informační poznámky pro evakuační důstojníky.

⁴⁴ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, Československý voják a společnost, s. 3.

⁴⁵ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, Na cestě domů mořem.

Po příjezdu do Terstu dostali dovolenou umožňující návštěvu města od 9 do 17 hodin. Ve městě se měli vyhýbat kontaktu s druhým pohlavím, nebatvit se s nikým o politice, měli být zdvořilí a neopíjet se. Do města měli odcházet umytí a převlečení do čistého prádla. Kupovat měli jen potraviny (rýži, kávu, koření, mandle, tuky) a mýdlo, aby své úspory přivezli domů.⁴⁶

Evakuační komisi československého vojska bylo uloženo rozkazem ministra Štefánika organizovat a provést evakuaci příslušníků československé dobrovolnické armády, žen a dětí dobrovolníků a krajanů z Dálného východu. K 14. květnu 1919 bylo z řad civilních osob evidováno 210 kolonistů s rodinami.⁴⁷

Velitel československé posádky ve Vladivostoku nalodřoval evakuované dle pořadí, jak přišli do evakuační stanice. Mimo pořadí byli nalodřováni pouze kurýři a nemocní.⁴⁸

Vzhledem k tomu, že všechna kasárna ve Vladivostoku byla obsazena Spojenci, bylo nutno vyhledat ubikace na periferii města. Velká vzdálenost od města ztěžovala dopravu potravin a topiva. Bylo upraveno 10 kasárenských budov na Ruském ostrově, zařízeny koupelny, pekárny, prádelny, řemeslnické dílny, garáže a stáje. Umístěno bylo celkem 2 740 osob.⁴⁹ Na základě instrukce ministra Štefánika byla zřízena komise pro zkoumání dokumentů evakuovaných civilistů. Komise zasedala ve dnech 18. a 20. června 1919. Někteří totiž neměli dokumenty ani nepodalí nutné vysvětlení.⁵⁰

Na základě rozhodnutí, že rodiny dobrovolníků budou evakuovány až po vojsku, předkládali někteří prohlášení svých žen o tom, že svolují, aby jejich muži byli posláni do ČSR napřed.⁵¹ O týden později náčelník evakuace rozhodl, že odesílání dobrovolníků bez jejich rodin do vlasti je nepřípustné.⁵²

K uzavření sňatku s ruskou občankou potřebovali dobrovolníci souhlas vojenské správy. Docházelo k případům, že o sňatek žádali vojáci, kteří byli doma ženatí. Divizní soud štábu 3. divize zkoumal případ dobrovolce 9. pluku, u kterého bylo podezření z bigamie. Byl zajat v červenci 1916 na Volyni a umístěn v zajateckém táboře. V československém vojsku se prezentoval v dubnu 1918. Církevně byl oddán s Ruskou, ovšem bez povolení,⁵³ v prosinci 1918 v čeljabinském římskokatolickém kostele⁵⁴ a požádal o její dopravu do ČSR. Někteří vojáci naopak žádali, aby jejich manželky nebyly do ČSR na státní úhrady dopravovány.⁵⁵

Do Vladivostoku prchaly ze západní Sibíře české civilní osoby, které zde ale nenalezaly práci a byly úplně bez prostředků.⁵⁶ Na druhé straně kolonisté umístění ve shromažďovacím táboře na Ruském ostrově odmítali vykonávat jakékoliv práce pro údajnou tělesnou neschopnost. Náčelník evakuace proto žádal, aby lékař Evakuačního úřadu všechny prohlédl a rozdělil je do tří skupin: k práci úplně neschopné, k lehčí práci a ke každé práci. Zdůraznil, že kolonisté jsou povinni pracovat, protože dostávají od ČSR byt i stravu, což představovalo značnou sumu.⁵⁷

⁴⁶ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, Dispozice československého úřadu v Terstu pro příjezd československých legií z Ruska.

⁴⁷ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, zpráva o činnosti Evakuační komise československého vojska při ministerstvu vojenství, oddělení v Rusku, od 5. 1. 1919 do 20. 5. 1919.

⁴⁸ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, dopis Evakuačního úřadu důvěrníkovi československé vlády z 15. 9. 1919.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, komise pro zkoumání dokumentů civilních evakuovaných.

⁵¹ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis politického oddělení ministerstva vojenství Evakuačnímu úřadu z 11. 8. 1919.

⁵² VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis náčelníka evakuace náčelníkovi politického referátu z 18. 8. 1919.

⁵³ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, telegram načevaka z 5. 9. 1919.

⁵⁴ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, dopis politického oddělení náčelníkovi Evakuační komise ve Vladivostoku z 2. 9. 1919.

⁵⁵ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, dopis kanceláře důvěrníka československé vlády Evakuačnímu úřadu z 5. 9. 1919.

⁵⁶ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis kanceláře důvěrníka československé vlády Evakuačnímu úřadu ze 17. 9. 1919.

⁵⁷ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis načevaka důvěrníkovi československé vlády z 19. 9. 1919.

Prezident Tomáš G. Masaryk vyslovil přání, aby spolu s vojáky byli odesíláni do vlasti i civilní občané ČSR bez rozdílu národnosti. Bylo rozhodnuto, že přednostně budou evakuováni invalidé, nemocní na základě lékařského vysvědčení a kolonisté starší padesáti let.⁵⁸

Rozhodnutím důvěrníka československé vlády ve Vladivostoku dr. Václava Girsy byli dobrovolníci, jejich ženy a děti odesíláni do vlasti na státní útraty, stejně jako bývalí váleční zajatci, a to s dodatečným vyúčtováním v domovské obci. Na státní útraty byli dopravováni také nemajetní kolonisté, zatímco zámožní měli využít vlastních prostředků.⁵⁹ Po bolševickém převratu ovšem nelze u ruských krajanů hovořit o zámožnosti.

Politický zplnomocněnec československé vlády pro Rusko Bohdan Pavlů zřídil Hospodářskou komisi, kterou tvořili zástupce velitele československého vojska na Rusi, zástupce náčelníka vrchní kontroly ministerstva vojenství, zástupce náčelníka technického odboru, zástupce ubytovacího intendanta, právní poradce a členové poselstva vlády ČSR. Předsedou Hospodářské komise byl zástupce politického zplnomocněnce, konzulární představitel ČSR ve Vladivostoku.⁶⁰

Československá ústřední hospodářská komise (Centrokomise) plnila úkoly dosavadní Evakuační komise. Hlavním úkolem bylo navázat hospodářské styky s ruskými kooperativy na Dálném východě a Sibiři. Předmětem obchodů Centrokomise bylo zboží československého původu přivezené na Dálný východ loďmi vracejícími se z Terstu. V roce 1921 ji sovětská vláda obvinila z nekalých úmyslů a postavila před soud. Majetek Centrokomise byl zkonfiskován.

Do 3. října 1919 bylo z Vladivostoku odvezeno 6 507 invalidů, starých a nemocných, a to do Neapole nebo přes Ameriku do Marseille. Příruční zavazadla si mohli vzít s sebou, ostatní byla umístěna v podpalubí. Lodě najímané z Japonska byly vlastně nákladní lodě přizpůsobené dopravě osob. Na palubě byly postaveny kuchyně, pekárny, záchody, sprchy, ošetřovna a záchrané vory pro 40 lidí. V podpalubí byly postaveny trojposchodřové postele.⁶¹

Evakuaci československého vojska a občanů ČSR z Vladivostoku do vlasti měly na starosti: Hospodářská komise, Evakuační úřad, konzulární představitel československé vlády a velitel posádky ve Vladivostoku. Hospodářská komise obstarávala loď, Evakuační úřad vedl evidenci, konzulární představitel určoval k evakuaci občany ČSR a velitel posádky určoval k transportu důstojníky a vojáky. Zástupce Hospodářské komise oznamoval najmutí lodí hned po podepsání kontraktu konzulárnímu představiteli ve Vladivostoku, náčelníkovi evakuace a veliteli posádky. Na loď se odebrala komise složená ze zástupců konzulárního zastupitelství, velitele posádky, Evakuačního úřadu a velitele transportu, která ji prohlédla a určila způsob a čas vyloďení nákladu, nalodění a umístění lidí, zásob a nákladu. Potom převzal loď do své pravomoci velitel transportu. Každý repatriant při vstupu na loď obdržel příkaz od Evakuačního úřadu a po dobu plavby byl podřízen veliteli transportu.⁶²

Někteří bývalí zajatci se snažili dostat do vlasti na vlastní útraty. Skupina občanů ČSR se tak ocitla v Šanghaji, kde jim ruský Refugee fund přispěl na lodní lístky do Evropy. Aby se dostali domů, potřebovali nejméně 200–250 dolarů. Nejlevnější doprava ve čtvrté třídě japonské lodi stála 100 dolarů. Pokus založit v Šanghaji podpůrný spolek ztroskotal na malém počtu zdejších československých občanů.

Jen málo ruských krajanů si do ČSR přivezlo část svého majetku, většina přijela s holýma rukama. Ruské peníze měly v ČSR nízký kurz, takže jejich finanční situace byla neutěšená.⁶³

⁵⁸ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis Evakuačního úřadu veliteli československé části Dálného východu z 23. 9. 1919.

⁵⁹ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis V. Girsy Evakuačnímu úřadu z 24. 9. 1919.

⁶⁰ VHA, f. Evakuační úřad, k. 1, dopis politického zplnomocněnce vlády poselstvu vlády z 27. 9. 1919.

⁶¹ VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, dopis Evakuačního úřadu ze 7. 10. 1919.

⁶² VHA, f. Evakuační úřad, k. 4, dopis důvěrníka československé vlády z 15. 10. 1919.

⁶³ Naše zahraničí 1, 1920, č. 1, s. 62.

Repatriace československých příslušníků byla ukončena v roce 1921. Denně se vracelo až 100 krajanů, kteří strávili v Rusku čtyři i více let. Byli mezi nimi i zajatci z Turkestánu, kteří byli evakuováni přes Moskvu, Narvu a Štětín. Do konce roku 1920 se z Ruska vrátilo přes Štětín 13 000 osob.⁶⁴ Poslední zajatci byli repatriováni ve druhé polovině roku 1921. Celkem 574 zajatce doprovázelo 1 050 rodinných příslušníků – manželek a dětí.⁶⁵

Čeští a slovenští zajatci, kterých bylo v Rusku asi 40 000, byli vystaveni intenzivní bolševické propagandě. Někteří přiváželi do ČSR propagační materiály i finanční prostředky pro podporu komunistického hnutí. Proto byly pro vracející se zajatce z Ruska zřízeny v ČSR zvláštní přijímací tábory, ve kterých byli po čtyři týdny podrobeni zdravotní a politické karanténě. Instrukce ministerstva národní obrany ze 17. února 1919 ukládala: „*Bolševismu čeliti a toto zlo potírati*.“⁶⁶

Hrozné utrpení Čechů a Slováků z Ruska, těžce strádajících bez dostatečné pomoci, projednávala schůze Sdružení Čechů a Slováků z Ruska pod předsednictvím dr. Václava Vondráka. Sdružení podalo vládě žádost o urychlenou výpomoc.⁶⁷

Jeden z funkcionářů Sdružení Ladislav Grund se zamýšlel nad otázkou, zda mají ruští Češi reemigrovat, nebo ne. Doporučoval, „*aby naše československá větev na Rusi byla zachráněna a udržena na sopečné ruské půdě, aby byla podporou našemu budoucímu vývozu*“.⁶⁸ Uváděl, že městští starousedlíci vyčerpali své rezervy a „*snaží se o návrat z důvodů egoistických*“. Noví usedlíci z řad bývalých zajatců a vojáků rakousko-uherské armády na Ukrajině většinou založili rodiny a nalézali zde výdělek jako krejčí, obuvníci a jiní řemeslníci. Ti se nesnažili o návrat domů, aby se nesetkali se svými zákonitými manželkami, neboť uzavřeli druhý sňatek v Rusku, ze kterého vzešly děti. Vesničtí kolonisté se nesnažili o návrat, jejich národní uvědomění prý bylo nevykrytalizované. Ladislav Grund doporučoval zamezit repatriaci nových usedlíků vzhledem k československým exportním plánům. Reemigrace městských starousedlíků měla být prováděna podle plánu, u venkovských kolonistů jí mělo být zamezováno. Do ratifikace obchodní smlouvy s RSFSR z 5. června 1921 sovětská vláda zastavila jakoukoliv reemigraci.

Summary

The Re-Emigration and Repatriation of the Czechs and Slovaks from the Unites States and Russia after the Great War

Creation of independent Czechoslovakia in 1918 represented a dilemma for foreign Czechs and Slovaks – to return to the old homeland or to remain abroad. After the First World War rose among the foreign expatriates, not only in Central, East and Southeastern Europe, but also in the USA, mood for re-emigration. In parallel was carried out the repatriation of persons who during the war found themselves outside the Czech Lands and Slovakia, especially the prisoners of the former Austro-Hungarian army and members of the Czechoslovak Legion. The most interested in re-emigration were countrymen in Germany and Austria, which were, as the defeated states, in bad economic situation. Similar situation occurred in Russia, where after the Bolshevik coup in November 1917 civil war broke out.

⁶⁴ Český vystěhovalec 17, 1921, č. 2, s. 3.

⁶⁵ JIRÁSEK, Z.: *K repatriaci Čechoslováků ze sovětského Ruska na počátku 20. let 20. století*. Východočeské listy historické, 2005, č. 23–24, s. 135.

⁶⁶ OLIVOVÁ, V.: *Politika Československa v ruské krizi roku 1921–1922*. In: Masaryk, T. G. – Beneš, E.: *Otevřít Rusko* Evropě. Praha 1992, s. 32.

⁶⁷ Naše zahraničí 3, 1922, č. 1, s. 40.

⁶⁸ Naše zahraničí 3, 1922, č. 2, s. 69–74.